

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

124:4 • 2004

Sveriges omvandling till IT-samhälle

Lars Ilshammar, *Offentlighetens nya rum. Teknik och politik i Sverige 1969–1999*, Diss, Örebro Studies in History 2, Örebro universitet, Örebro 2002. 379 s.

Samtidshistorisk forskning har under de senaste decennierna intagit en alltmer framträdande roll i det akademiska samfundet. Journalistiska impressioner av det nära förflutna har fått börja ge vika för mer genomtänkta analyser och stegvis har det också blivit ett salongsfärdigt ämne för doktorsavhandlingar i historia. I blickfånget har främst stått säkerhetspolitiken, maktfördelningen, välfärdsstaten samt under de senaste åren även IT-samhällets kultur- och socialhistoria.

Lars Ilshammars doktorsavhandling, *Offentlighetens nya rum. Teknik och politik i Sverige 1969–1999*, rör sig väsentligen inom de tre sistnämnda områdena och utmynnar i flera forskningsresultat som har relevans i dagens samhällsdebatt. Ilshammar analyserar de politiska beredningar, debatter och beslut som föranledes av och bidrog till Sveriges omvandling till ett av världens ledande IT-samhället under de tre sista årtiondena av 1900-talet. Han är speciellt intresserad av att utreda hur samhällets beslutsfattare har uppfattat sin roll som övervakare av denna nya offentlighet och utgår från ett antal internationellt omdebatterade teorier om sambandet mellan teknisk innovation och samhällsförändring. Ilshammar utforskar hur beslutsfattarna genom lagstiftning har försökt reglera å ena sidan tillgänglighet till information och å andra sidan tillgänglighet till kommunikationsmedel.

Detta gör han genom empiriska analyser av fyra lagberedningar, nämligen 1973 års datalag, 1998 års personuppgiftslag, introduktionen av kabel-TV-nätet åren 1982–1985 samt avregleringen av den svenska telesektorn 1990–1993. Ett av avhandlingens centrala forskningsresultat är att den politiska debatten i hög grad har dominerats av tekniska aktörer, vilket har medfört ett demokratiskt underskott i beslutsprocessen. En annan övergripande och kritisk tes är att lagstiftningen i praktiken har bidragit till att kringskära och därmed reducera den så kallade IT-offentligheten.

Avhandlingens typografi är traditionell och saknar, med undantag av det på pärmbilden stående fotografiet av en 200 kg vägande PC från 1960, helt illustrationer, vilket omedvetet förstärker avhandlingens teknokratiska framtoning. Notapparaters placering i slutet av varje huvudkapitel är inte heller en läsarvänlig lösning. Ilshammars svenska språk är klart och nyanserat, men med tanke på ämnets stora relevans i EU-sammanhang hade det förstås varit bra om han hade uppmuntrats och fått resurser att författa den på engelska. Det är sant att de flesta historiska avhandlingarna i Sverige och de övriga nordiska länderna alltså publiceras på de nationella språken. Men frågan är om det är rätt mot den framväxande forskargenerationen att den inte från början förväntas lägga fram sina cen-

trala forskningsrön på ett internationellt gångbart språk. För klarhetens skull bör tilläggas att ansvaret för detta förstås ligger hos professorskåren, undertecknad inbegripen.

Dessa randanmärkningar skall dock inte skymma det faktum att Ilshammars avhandling präglas av god källkritik och bygger på ett omfattande arkivmaterial, som kontrasteras mot en riklig forskningslitteratur. Undersökningens uppläggning följer etablerade normer med en problematiserande inledning som åtföljs av empiriska analyser och sammanfattande slutsatser. Till detta har Ilshammar bifogat ett mer personligt författat kapitel, som han vill kalla exkurs, i vilken han också tar ställning till den svenska IT-offentlighetens framtida utmaningar. Ilshammar motiverar väl sitt urval av fyra fallstudier. Syftet har varit att ”försöka identifiera politikens formativa skeden eller moment”, vilket har gjort att han i de fyra fallstudierna fäster uppmärksamheten framförallt vid de legala och tekniska infrastrukturernas förändringar. Avhandlingen har en onödigt nationell avgränsning med tanke på att Sveriges tekniska och legislativa utveckling i hög grad har påverkats av den europeiska integrationsprocessen.

Avhandlingens teoretiska referensramar är redigt presenterade. Thomas P Hughes betoning av de sociala och kulturella faktorernas inverkan på den tekniska utvecklingen är en av hörnstenarna. Det samma är fallet med de nätverks-teorier som fäster uppmärksamhet vid beslutsprocessernas dynamik och ofta går under beteckningen regimteorier. Ilshammar anger också pliktskyldigast Habermas som en av sina inspirationskällor, men trots noggrann läsning går det inte att finna övriga hänvisningar till denne förrän i avhandlingens avslutning. Här blir man påmind om ett av de problem, som de i och för sig välmotiverade kraven på en bättre teoriförankring har givit upphov till i avhandlingslitteraturen. Handledningens och teoriskolningens systematisering har avancerat långt i Sverige, men i många fall är det svårt att se en trovärdig koppling mellan teorikapiteln och de empiriska analyserna.

Härmed inte sagt att Ilshammars avhandling förövrigt skulle präglas speciellt av en dylik dualism. Hans första fallstudie är en analys av tillkomsten av 1973 års datalag, som var den första i sitt slag i Europa. Lagen stiftades för att öka den statliga kontrollen och regleringen över datoriserade personregister, som i orätta händer blivit ett allt större hot mot den personliga integriteten. Frågan väckte dock inte några större tvister mellan de politiska partierna, som i tidens anda uppfattade lagen som en teknisk nödvändighet. Dragkampen utkämpades snarast av de involverade statliga ämbetsverken som insåg dess effekter på offentligheten och den nationella maktutövningen.

Slutsatserna är väsentligen de samma i de tre övriga fallstudierna. De politiska partiernas representanter i de statliga kommittéerna har vikit undan för ämbetsverken och den tekniska expertisen, vilket i viss mån har givit upphov till ett demokratiskt underskott. I den andra fallstudien, som berör tillkomsten av 1998 års

personuppgiftslag, framgår att rättsstaten Sverige genomdrev en mer rigid tolkning av EU:s dataskyddsdirektiv än de flesta andra unionsländer. Resultatet är i viss mån förvånande med tanke på att offentlighetsprincipen varit klart starkare i Sverige än i de gamla EU-länderna. Enligt Ilshammar berodde detta inte enbart på föräldrade uppfattningar om de nationella möjligheterna att styra informationsflödet på Internet, utan även på den svenska ämbetsstatens i detta fall överdrivna effektivitet. Sett ur regimteorins synvinkel var 1998 års lag hursomhelst ett exempel på den maktförskjutning som kontinuerligt sker från nationalstaterna till unionen.

Även den tredje fallstudien, introduktionen av ett kabel-TV-nät åren 1982–1985, handlar om avregleringen av ett nationellt monopol. Kabelkanalerna öppnade nämligen portarna för den internationella underhållningskulturen och nyhetsförmedlingen. De nationella kulturinstitutionerna försökte bromsa då de insåg att detta skulle undergräva deras möjligheter att upprätthålla visionen om en nationell kultur. Televerket förhöll sig dock avgjort positivt till avregleringen, eftersom man var en så dominerande aktör på fältet att marknadskrafterna helt korrekt uppfattades mer som en nyttig partner än en konkurrent i spelet. Samma mönster går igen i Ilshammars fjärde fallstudie om avregleringen av telesektorn åren 1990–1993, i vilken televerkets flexibilitet bottnade i en förutsäggande framtidsanalys och realistisk kostnadskalkyl. Och än en gång var de ideologiska reaktionerna lama. Beslutsfattarna fokuserade på avregleringens ekonomiska effekter och bortsåg från dess samhälleliga konsekvenser.

Enligt Ilshammar har den övergripande konsekvensen av denna process, som har präglats av ett demokratiskt underskott och expertvälde, varit uppkomsten av en ny och i det närmaste kommersiell offentlighet, ”där insynen och tillträdet allt mindre betraktas som en social eller politisk rättighet och alltmer bestäms av den enskildes betalningsförmåga”. Slutsatsen är tankeväckande men något överdriven med tanke på hur stark ideologisk genomslagskraft de äldre medierna alltså har i offentligheten.

Sammanfattningsvis är det klart att Lars Ilshammar har skrivit en gedigen avhandling om ett aktuellt samhällsfenomen i vår samtidshistoria. IT-offentligheten har kommit för att stanna, men som han så övertygande har visat har detta faktum inte ännu noterats till fullo av de politiska beslutsfattarna. Avhandlingen är traditionellt strukturerad och dess teoriapparat kunde ställvis ha utnyttjats mer i avhandlingens empiriska analys, men när Ilshammar väl kommer till saken presenterar han många viktiga och framförallt övertygande forskningsresultat. För det första har tekniska aktörer med televerkets talesmän i spetsen intagit en dominerande roll i IT-debatten på ett sätt som varit problematiskt ur demokratisk synvinkel. Och för det andra har Sveriges traditionella öppenhet och lagbundenhet gjort att inskränkningarna i IT-offentligheten framstått speciellt starkt.

*Henrik Meinander**

* Fakultetsopponent